YERALTI YAPILARI ÇALIŞMALARI
OBRUK MAĞARA ARAŞTIRMA GRUBU
2010 – 2014

Ali YAMAÇ[1]

[1] Açıkhava Apt. No 16/7, Nişantaşı, İstanbul, ayamac@gmail.com

ÖZET

Türkiye'nin uzun ve derin mağaralarında çalışan, az sayıda mağaracının bir araya gelmesi ile oluşmuş OBRUK Mağara Araştırma Grubu, bu önemli faaliyetlerinin yanı sıra uzun soluklu yeraltı yapıları projeleri ile de tanınmıştır. Ekibimizin yeraltı yapılarına yönelik çalışmaları 2008-2009 yıllarında Dr. Çiğdem Aygün yönetimindeki bir proje kapsamında Ayasofya ve Topkapı Sarayı yeraltı yapılarının araştırılması, ölçülüp haritalanması ile başladı. Bu proje kapsamında İstanbul'un "Tarihi Yarımada" olarak bilinen bu bölgesinde 32 sarnıç ölçülüp haritalanmış ve çoğu Ayasofya'nın altında, toplam uzunluğu 2.000 m'ye ulaşan tünel/kanal keşfedilip ölçülmüştür.

Bu proje ve ardından, Mart 2009 tarihinde Hasankeyf yeraltı yapılarında sürdürdüğümüz diğer bir çalışmamız dergilerde yayımlandı. Ardından, Ekim 2011 tarihinde ÇEKÜL Vakfı ile yapılan görüşme sonucu kendisine Gaziantep'in yeraltı yapılarının araştırılması için bir proje taslağı sunulmuş, projenin onaylanması sonucu Ocak 2012 tarihinde bu şehrin yeraltı yapılarının araştırılması, envanterlenmesi, haritalanması projesine başlanılmıştır. Yaklaşık bir yıl süren bu çalışma sırasında Gaziantep'te 46 yeraltı yapısı araştırılmıştır. Çalışılan yerler arasında 90.000 m^2 den büyük alanı ile Türkiye'nin en büyük yeraltı yapılarından birisi olan Mezarlık Mağaraları gibi ilginç yapıların yanı sıra Gaziantep için tarihsel değeri büyük olan su kanalları ve kastel denilen yeraltı su kullanım mekânları da mevcuttu.

Gaziantep çalışmalarının yanı sıra aynı tarihlerde Urfa, Halfeti'den Gümüşkaya Köyü'ne dek Fırat Nehri kenarında yer alan kaya yerleşimlerinin envanterlenmesi projesini de sürdürmekte idik. Hala devam etmekte olan bu çalışma sırasında bölgede yer alan yüzlerce kaya yerleşimi tek tek araştırılmakta, ölçülmekte ve haritalanıp envanterlenmektedir. Bu çalışmalarımız sırasında Nevşehir Müze'sinin talebi üzerinde Derinkuyu, Mazıköy, Tatlarin ve Aziz Mercurius yeraltı şehirlerini tekrar ölçüp haritaladık.

Tüm bu çalışmalarımız birçok ulusal ve uluslararası kongrede tebliğ olarak sunuldu ve farklı dergilerde yayımlandı. Aralık 2013 tarihinde yapılan ilk görüşmenin ardından Kayseri Büyükşehir Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı ile imzalanan diğer bir protokole istinaden bu şehrin içindeki ve civarında yeraltı yapılarını araştırmaya başladık.

Anahtar Kelimeler: Yeraltı yapıları, Kaya yerleşimleri, Yeraltı şehirleri.

ARTIFICIAL CAVITY SURVEYS OF
OBRUK CAVE RESEARCH GROUP
2010 - 2014

ABSTRACT
Our group which gathers cavers working in long and deep caves of Turkey as OBRUK Cave Research Group has long been known with its long-term projects beside the studies towards underground structure projects. The studies of our group for underground structures have been launched under a project, headed by Dr. Çiğdem Aygün, for researching underground structures and mapping of Hagia Sophia and Topkapı Palace. In scope of this project, 32 cisterns and tunnels reaching 2.000 meters and most of which is under Hagia Sophia were surveyed and mapped.
This project and another study, which we were progressing in Hasankeyf underground structures, was published in magazines in March 2009. Then, after October 2011, when negotiated with ÇEKÜL Foundation about a project draft concerning researching of the underground structures of Gaziantep, the project of researching, surveying and mapping of the underground structures of the city began in January 2012 following the approval of the project. 46 underground structures were explored in Gaziantep during this study which lasted for about a year. Among the places of research, beside Graveyard Caves, which is one of the biggest underground structures in Turkey with over 90.000 m^2 area, there were water canals and underground water chambers called "kastel", which has much historical importance for Gaziantep.
In addition to the studies in Gaziantep, we were continuing the project of surveying the rock settlements located near Fırat River through Halfeti, Urfa to Gümüşkaya villages. During this project, which has been still continuing, hundreds of rock settlements are singly researched, measured, mapped and surveyed. During these studies, we have also re-measured and mapped Derinkuyu, Mazıköy, Tatların and St. Mercurius underground cities upon the request of Nevşehir Museum.
All of our studies were presented in many national and international congresses as notice and published in various magazines. After the first meeting in December 2013, we have started to research underground structures in and around the city, Kayseri, in accordance with another protocol with Kayseri Municipality and ÇEKÜL Foundation.

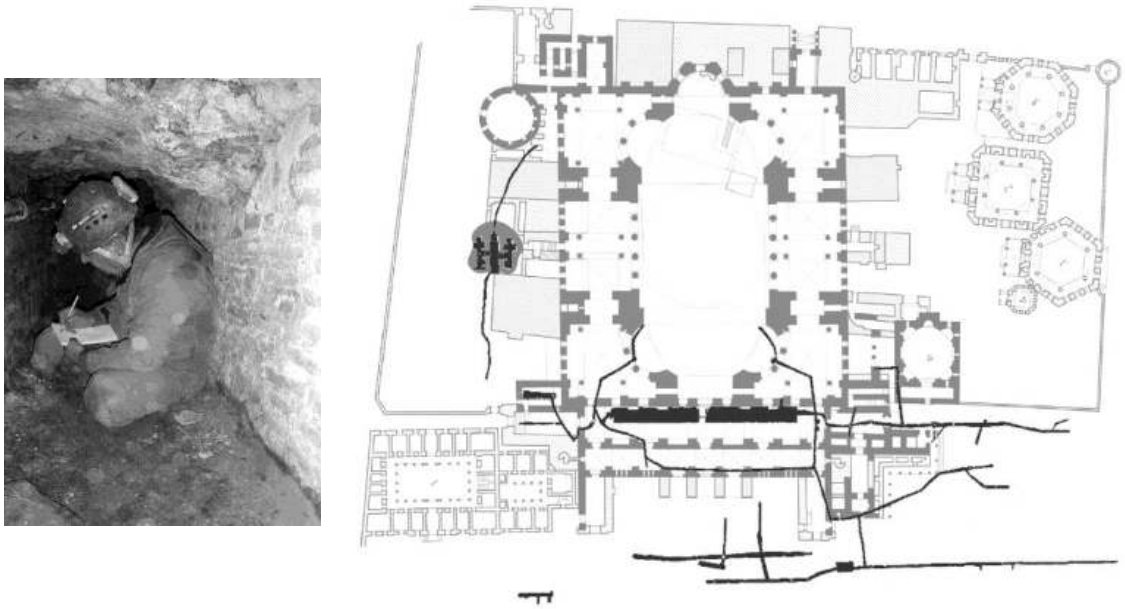
***Key Words**: Underground structures, cave dwellings, underground cities.*

1. GİRİŞ

1.1. Topkapı Sarayı – Ayasofya Yeraltı Yapıları Projesi

2008-2009 yıllarında, Dr. Çiğdem Aygün yönetiminde, ilk yapay yeraltı yapısı projemiz olan Ayasofya ve Topkapı Sarayı yeraltı yapılarının araştırılması, ölçülüp haritalanması çalışması gerçekleştirildi. Bu proje kapsamında İstanbul'un "Tarihi Yarımada" olarak bilinen bu bölgesinde 32 sarnıç ölçülüp haritalanmış ve çoğu Ayasofya'nın altında, toplam uzunluğu 2.000 m'ye ulaşan tünel/kanal keşfedilip ölçülmüştür.
Çalışmanın ilk bölümünde, Ayasofya Kilisesi'nin iç narteksinin altındaki, 44 metre uzunluğunda, 4 metre eninde; ortasından geçen 23 sütunla desteklenerek narteksin altında boylu boyunca uzanan tonozlu yapı ve buna bağlı tüneller haritalandı. Yine de, yaklaşık 100 metrelik bir yarım daire çizerek bu yapıya her iki ucundan ulaşan, birbiri ile bağlantılı dehlizler ve bu dehlizlerin başka kollara bağlanarak Ayasofya'nın dışına doğru devam

etmeleri yapının kullanımı ile ilgili şüpheler yaratmaktadır. Ayasofya'nın ardından Topkapı Sarayı'nda devam eden çalışmalarımızda bu alanda bulunan ve çoğu Bizans Dönemi'nden kalan sarnıçlar arasındaki olası bağlantılar araştırıldı. Topkapı Sarayı'ndaki çalışmanın ilk keşfi Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılmış Dolap Ocağı'nın iki kuyusunu birbirine bağlayan kanaldan Marmara Denizi'ne uzanan başka bir kanaldır. Ardından, Topkapı Sarayı'nın 1. Avlu'sunda yer alan ve Soğukçeşme Sokağı'na kadar uzanan Erken Bizans Dönemi bir sarnıç ölçülmüştür. 54 metre uzunluğunda, 47 sütunlu bu sarnıç bugün artık kaderine terk edilmiş durumdadır. Sarayın 3. Avlu'sunda yer alan 33 metre uzunluğunda, tek sıra sütunla desteklenmiş, çift tonozlu ve MS 5. yüzyıldan kalma olduğu tahmin edilen, su dolu bir sarnıçta ise robot kamera çekimlerinin yanı sıra, dalarak detay fotoğraflar çekildi. Son olarak, bir taraftan Gülhane Parkı'na, diğer yönden ise Topkapı Sarayı'nın Harem dairesi içlerine ulaşan, çoğunlukla 50x70 cm ölçülerindeki tüneller haritalandı. Birçok farklı kola ayrılan, dar kuyularla daha alt seviyelere ulaşan tüneller bahçe seviyesinden Harem yapılarının altına doğru, zaman zaman yükselerek devam etmektedir. Bu tünellerin tümünün bağlantıları tespit edildi ve haritalanarak mimari çizimlere yerleştirildi. Projenin sonuçları farklı dergilerde yayımlandı ve uluslararası kongrede tebliğ olarak sunuldu (Azak, 2011).

Şekil 1. Ayasofya'nın tünelleri ve Ayasofya'da keşfedilen ve ölçülen yeraltı yapıları

1.2. Hasankeyf Çalışması

Ilısu Barajı'nın inşası ile sualtında kalacak kaya yerleşimlerinin bir kısmını geleceğe aktarma amacıyla Mart 2009 tarihinde Hasankeyf yeraltı yapılarında kısa bir çalışma yaptık. ATLAS Dergisi'nde de yayımlanan bu çalışma sırasında bölgede mevcut ve daha önce hiçbirisi araştırılmamış, haritalanmamış sayısız yerleşimin arasından birbirleri ile bağlantılı birçok odadan oluşan ilginç bir kaya yerleşimi, birkaç farklı yapı ve bir kaya kilisesi ölçülerek rölövesi alındı. Tümüyle vicdani bir sorumluluk hissedilerek yapılan bu kısa çalışmayla, gelecekte sular altında kalma olasılığı bulunan bu antik yapıların hiç olmazsa ufacık bir kısmını haritalamış ve kayda almış olmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

1.3. Gaziantep Yeraltı Yapıları Envanterleme Projesi

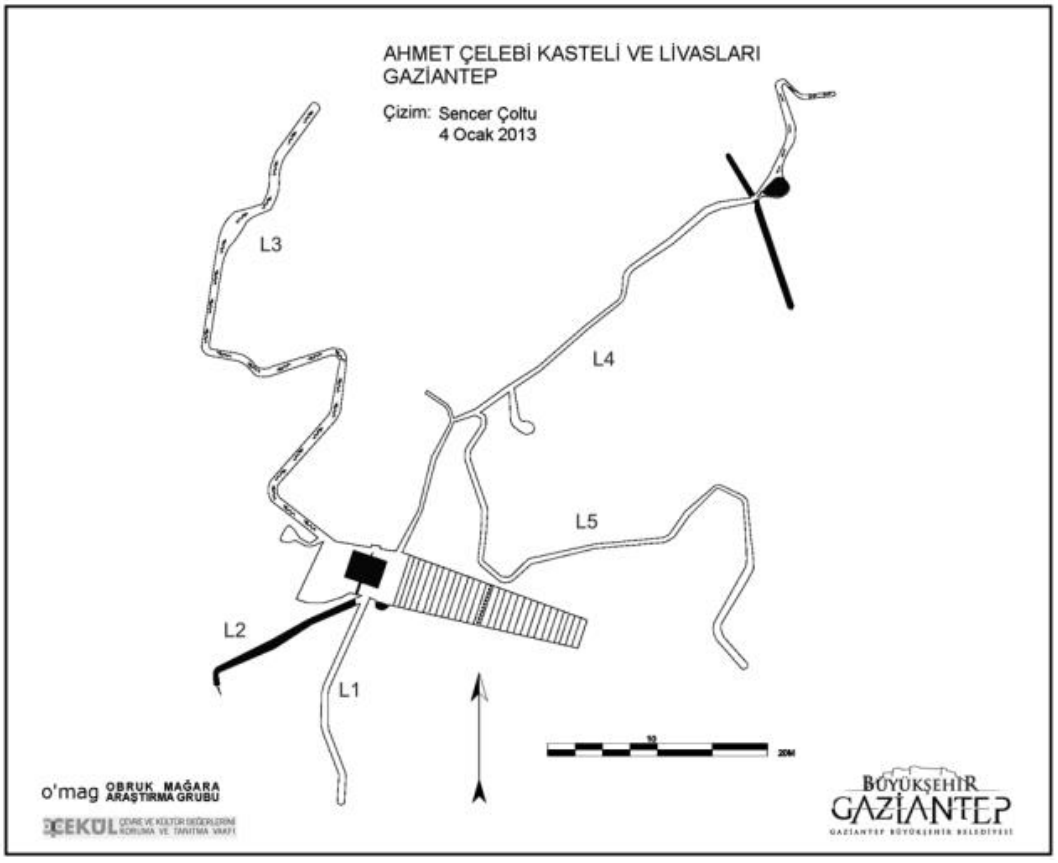
Ekim 2011 tarihinde Gaziantep ÇEKÜL Vakfı Koordinatörü Zafer Okuducu'ya ve Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'ne bu şehirde mevcut yeraltı yapılarının araştırılması için sunulan projenin onaylanması ile birlikte Ocak 2012 tarihinde bu şehrin yeraltı yapılarının araştırılması, haritalanması ve envanterlenmesi projesine başlandı. Yaklaşık bir yıl süren bu çalışma sırasında Gaziantep'te 46 yeraltı yapısı araştırılmıştır. Bu değerli mimari eserlerin korunarak geleceğe aktarılması ile ilgili çalışmalar ve desteğimiz halen devam etmektedir. Gaziantep Projesi ile ilgili çalışmalarımız çeşitli dergilerde ve uluslararası kongrelerde yayımlanmış ve sunulmuştur (Yamaç, 2013).

Gaziantep'in yer aldığı platonun civarında oldukça fazla sayıda su kaynağı bulunmakla birlikte, yerleşim alanının altında kolay ulaşılır bir su tablası yoktur. Bu durum, şehir merkezinin üzerine oturduğu yumuşak killi ve tebeşirli kireçtaşı formasyonunda suyolları kazılmasını gerektirmiştir. Söz konusu kanal sisteminin özü; yerleşimin dışında yer alan bir ana kaynaktan, Antep ağzında "livas" olarak tabir edilen ve doğrudan şehrin üzerine kurulduğu kalker kaya bloğunun içinde kazılarak oluşturulmuş su kanalları ile şehir merkezine getirilen suyun, iyi hesaplanmış yumuşak eğimli yeraltı galerileri ile geniş yerleşim alanına ulaştırılması ve ihtiyaç duyulan noktalarda açılan kuyulara dağıtılması prensibine dayanmaktadır. Bu şebeke, 2000-3000 yıl önce Iran'da kullanılmaya başlayan ve bugün birçok farklı ülkede görülen, "qanat" ya da "karez" denilen sistemin bir benzeri olmakla birlikte Gaziantep yerleşimine özgü orijinal özellikler de göstermektedir.

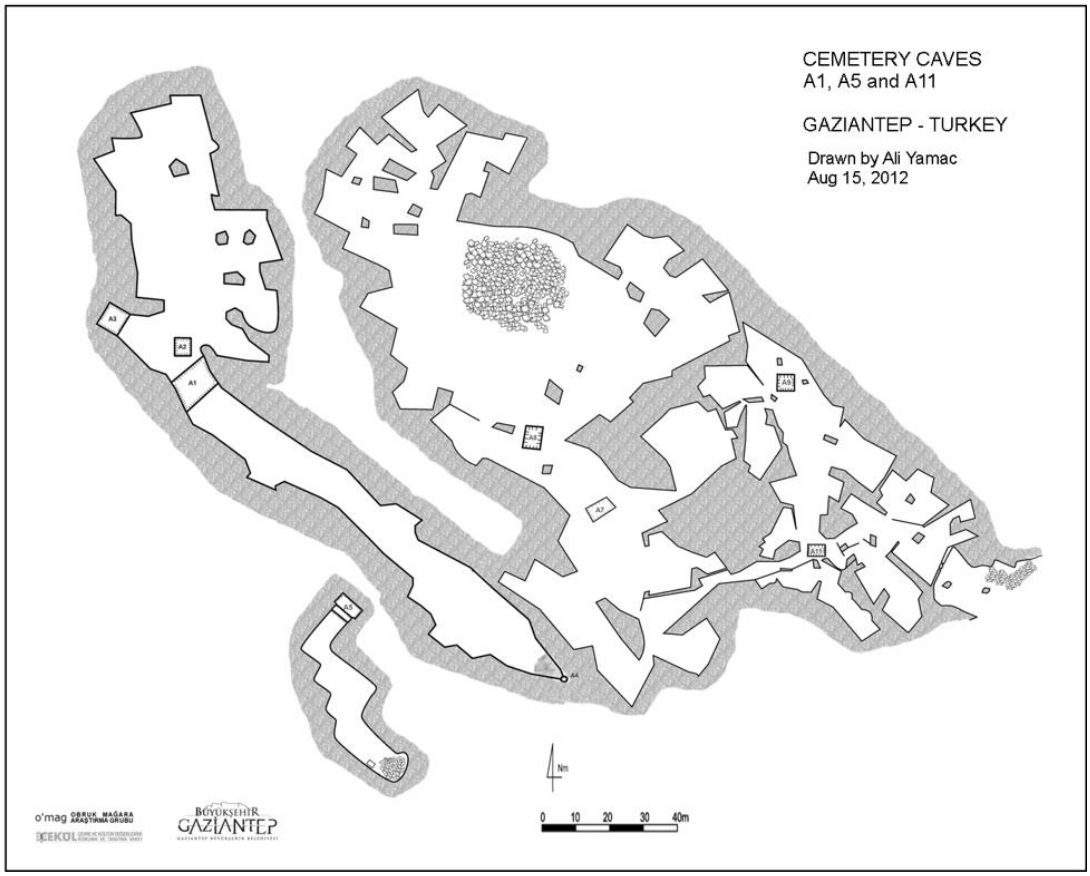
Bu özelliklerden bir tanesi "kastel" olarak bilinen ve livastaki temiz su dağıtımına kamusal erişim sağlayan yapılardır. Her ne kadar günümüzde korunan örnekleri hep cami bitişiklerinde olduğu için dini amaçlıymış gibi görünse de kastel yapılarının daha eskiye dayanıyor olabileceğini gösteren bulgular mevcuttur. Ahmet Çelebi Camii / Kasteli, Ihsaniye Camii / Kasteli, Pişirici Kasteli gibi örneklerin çoğunun içinde küçük bir mescidi olması da üstlerindeki camilerden önce inşa edildiklerini göstermektedir.

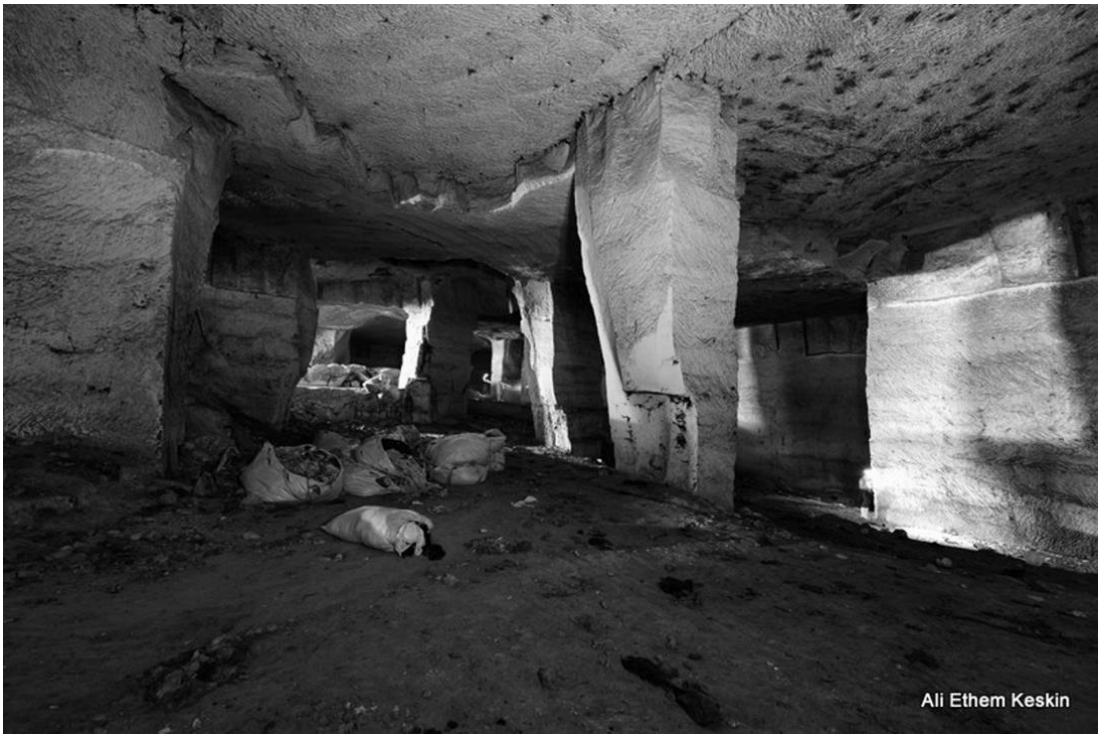
Şekil 3. Pişirici Kasteli

Şekil 4. Ahmet Çelebi Kasteli ve livasları

Şekil 5. Asri Mezarlık Mağaraları

Şekil 6. Asri Mezarlık Mağaraları

İkinci tip mağaralar ise, "ev altı mağaralar"dır. Bir yapı inşa edileceği zaman üst yapının oturacağı yumuşak killi ve tebeşirli kireçtaşından oluşan kaya alanın, bloklar halinde kesilip bir bodrum kat derinliğinde boşaltılması sonucu oluşan bu mağaralardan çıkan kaya blokları ise doğrudan inşaatta kullanılmaktaydı. Gaziantep şehrine özel olan kısmı, muhtemelen şehir yapılarının inşaatı için büyük miktarlarda taş çıkarılması ile ortaya çıkmış olan Asri Mezarlık altındaki 90.000 m^2 lik yapıda olduğu gibi devasa boyutta yeraltı mekânlarıdır. Birçok durumda bu yapılar işlik, hatta fabrika olarak kullanılmış. Bugün dahi bu mekânların bazıları kısmen kullanılmaya devam ediyor.

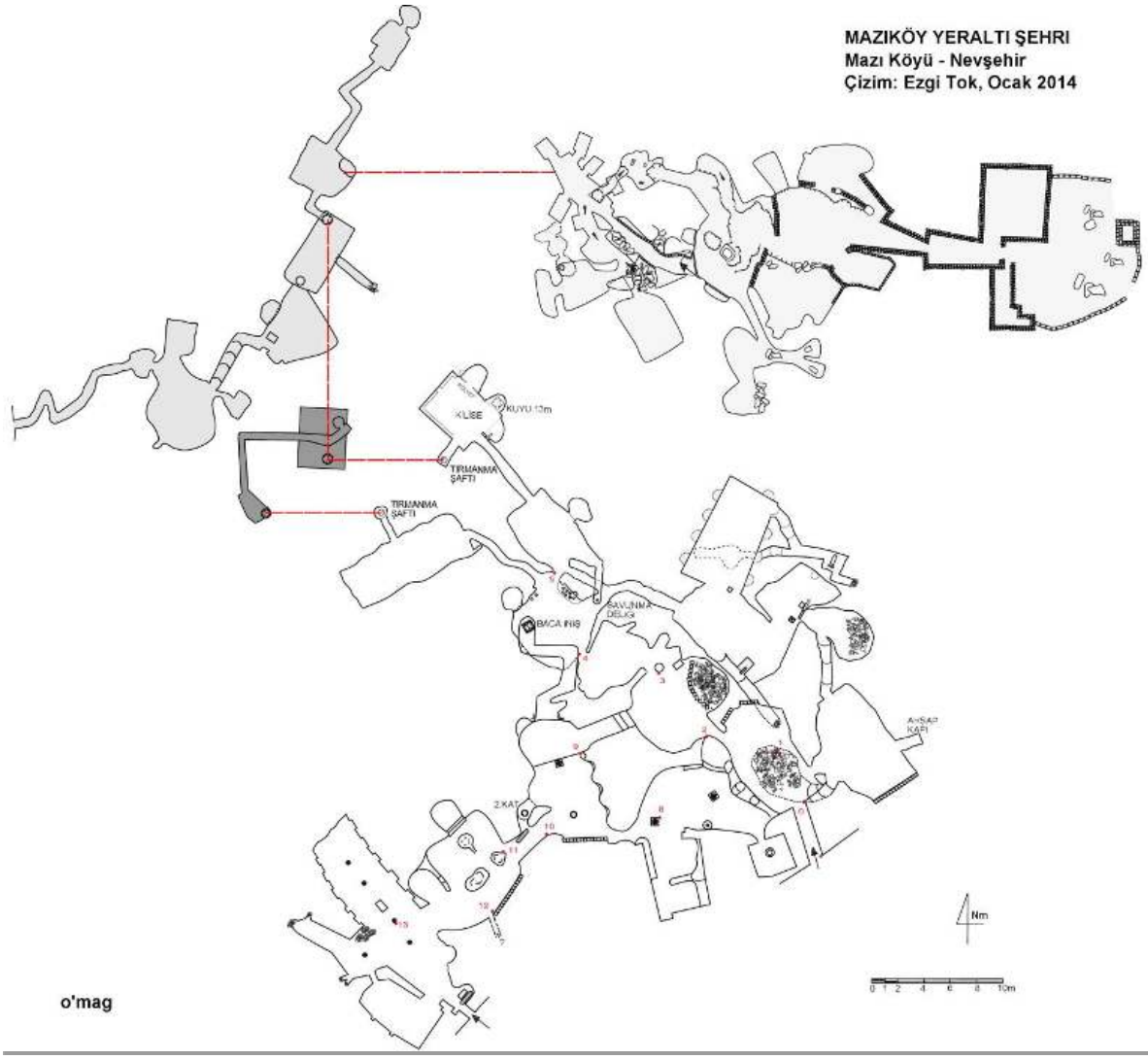
1.4. Halfeti-Gümüşkaya Kaya Yerleşimleri Envanterleme Projesi

Bu projede Urfa kuzeyinde, Halfeti'den Gümüşkaya Köyü'ne dek tüm kaya yerleşimlerinin envanterlenmesi amaçlandı. Halen Fırat Nehri üzerindeki 35 kilometrelik bir hatta, hem karada hem de Birecik Baraj Gölü'nün sualtında bıraktığı kısımlarda sürdürülen bu çalışmada bölgede yer alan yüzlerce kaya yerleşimi tek tek araştırılmakta, ölçülmekte ve haritalanıp envanterlenmektedir. 2013 yılında bölgede yürüttüğümüz üç farklı araştırmada toplam 28 kaya yerleşimi ölçüldü ve haritalandı.
Bölgede bulunan Çiftekoz, Yeniköy, Killik, Kurttepe gibi köylerin civarında yan yana onlarca kaya yerleşimi mevcut olmakla beraber, önemli kısmı Kızılin ile Gümüşkaya köyleri arasındadır. Bu iki köy arasında 22 farklı noktada toplam 105 kaya yerleşimi tespit edilmiştir. Bunların içinde en az üçünün kilise veya manastır olduğu düşünülmektedir.
Bu projenin bir diğer parçası olarak Halfeti'nin 3,5 kilometre kuzeyinde, yine Birecik Baraj Gölü'nün suları altında kalmış Savaşan Köyü ve civarındaki diğer kaya yapıları da araştırıldı. Bugün büyük kısmı sualtında kalmış olan bu köyün güney sahilinde yan yana sıralanmış, 17 kaya yerleşiminin rölövesi çizildi. Kaya yerleşimleri yüzlerce yıldır kesintisiz olarak kullanılageldiği için ilk yapılış tarihlerini tespit etmek pek mümkün olmasa da, Savaşan Köyü'nde bulunan kayalara oyulmuş küçük bir Ermeni kilisesi, işleme ve yazıtlarıyla yapım tarihi hakkında fikir vermekte. Savaşan Köyü'ndeki çalışma tamamladıktan sonra buranın tam karşısında, Fırat'ın batı duvarında yer alan Rumkale'nin sualtı ve su üstü mağaraları da incelendi. Bu çalışmalarımızla ilgili bir yazı ATLAS Dergisi'nin Eylül 2013 sayısında yayımlandı.

1.5. Kapadokya Çalışması

2013 yılı Mart – Nisan ayları arasında, Nevşehir Müze Müdürü Murat Gülyaz'ın talebi üzerinde Derinkuyu, Mazıköy, Tatlarin ve Aziz Mercurius yeraltı şehirleri tarafımızdan ölçülüp haritalandı. Derinkuyu ve Tatlarin'in daha önce çizilmiş haritaları mevcuttu. Turizme açılma hazırlıkları süren Mazıköy ve Aziz Mercurius yeraltı şehirlerinin ise ilk ölçüm ve haritalanması tarafımızdan gerçekleştirildi. 7 ile 12. yüzyıllar arasında kazılan savunma amaçlı bu yapılar Kapadokya'nın hemen her yerinde mevcuttur. Bölgede bugüne dek 200'den fazla yeraltı şehri tespit edilmiştir. Öte yandan, Kapadokya'da şimdiye dek kapsamlı bir envanter çalışması yapılmamıştır. 20 yüzyıl başlarından bugüne dek bölgede yapılan kapsamlı araştırmaların tümü sadece belirli bir sahayı veya konuyu içermektedir. Yeraltı şehirlerinin ise yalnızca kaba bir envanteri mevcuttur. Bunun yanı sıra bu yeraltı şehirlerinin çalışmadan detaylı bir haritası bulunmamaktaydı. Çalışma sırasında çizilen ve tanıtım broşürlerinde, hazırlanacak yayınlarda kullanılmak üzere ilgili müze müdürlüklerine teslim edilen bu haritalar ise titiz bir çalışma ile BCRA 3D standartlarında çizilmiştir.
Aynı çalışma sırasında, Paris Üniversitesi profesörlerinden, mağaracı Eric Gilli ile birlikte Sarıhıdır Köyü yakınlarındaki deviyasyon tüneli ve bu kayalıkta yer alan 16 kaya yerleşimi envanterlenmiştir. Prof. Eric Gilli tarafından farklı dergilerde daha önce

yayımlanmış olan (Gilli, 2013) bu tünel, yaptığımız bu yeni çalışmalar ışığında tekrar kaleme alındı.

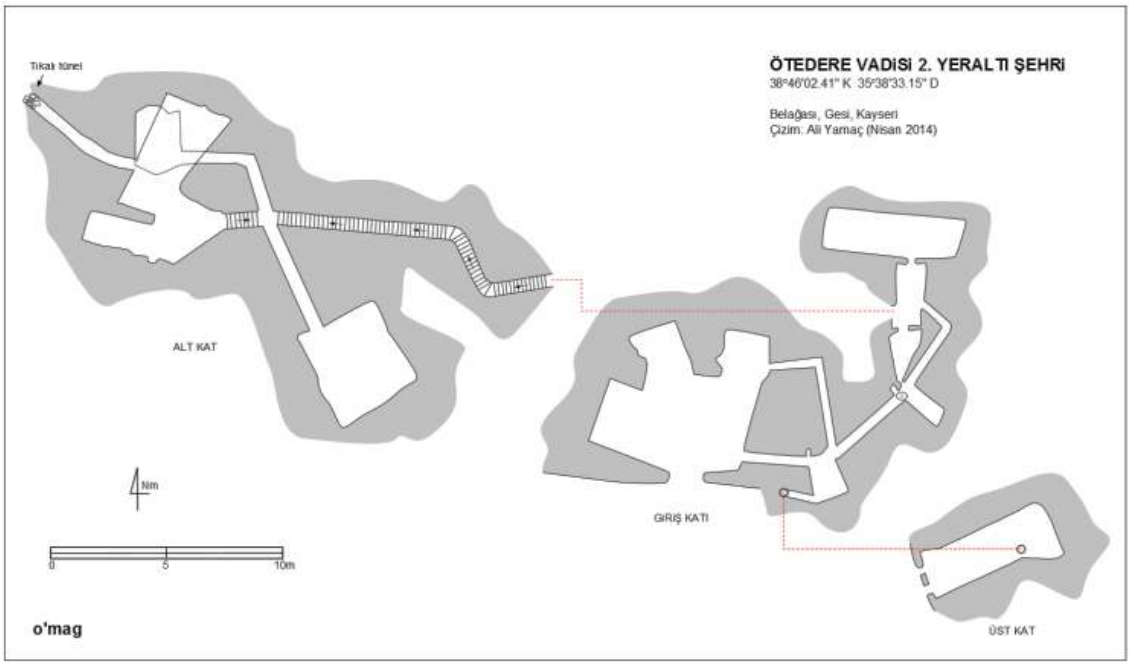

Şekil.7. Mazıköy Yeraltı Şehri'nin tarafımızdan çizilen planı

1.6. Kayseri Yeraltı Yapıları Envanterleme Projesi

27-29 Aralık 2013 tarihinde ÇEKÜL Vakfı Kayseri Koordinatörü Prof. Osman Özsoy ile yapılan ilk görüşmenin ardından hazırlanan protokol Kayseri Büyükşehir Belediyesi, ÇEKÜL Vakfı ve OBRUK Mağara Araştırma Grubu tarafından imzalanmış, imza sonrası Kayseri Valisi'nin talimatıyla yeraltı yapıları ve doğal mağara araştırmalarımız sadece Kayseri şehri ve civarını değil, tüm Kayseri ilini kapsayacak şekilde genişletilmiştir.
Protokolun imzasını takibeden geçen dokuz ay boyunca burada yedi çalışma yaptık ve henüz şehir dışına çıkamadık çünkü Kayseri civarı kaya yerleşimi ve yeraltı şehri dolu. Her ne kadar günümüzde "Kapadokya" olarak tanınan bölge Türkiye'nin Nevşehir-Ürgüp-Göreme üçgeninde yer almakta ise de antik çağlarda Kapadokya'nın başkenti bugün Kayseri olarak bilinen antik Caeserae şehri idi. Bugünkü turistik Kapadokya'nın 75 km doğusunda bulunan Kayseri günümüzden 11 milyon yıl önce başlayan yoğun volkanik aktiviteden aynen komşusu gibi etkilenmişti. Bu dönemde püskürmeye başlayan ve sadece bu bölgedeki sayıları 70 civarında olan yanardağlar Kayseri ve civarına 400 metre kalınlığında ignimbrit yığmışlardı. Aynen Nevşehir-Ürgüp-Göreme üçgeninde

olduğu gibi antik Caeserae'da da bu volkanik tüf yörede yaşayan insanlar tarafından kazılmış, kayaların içine meskenler, kiliseler ve korunma amaçlı yeraltı şehirleri inşa edilmişti. Öte yandan; Ürgüp - Göreme gibi Kapadokya'nın daha çok bilinen turistik yörelerinden farklı olarak Kayseri'nin kaya yapıları ve yeraltı şehirleri daha önce araştırılmamıştır. Halbuki bu bölgede bulunan yeraltı yerleşimlerinin büyük bir kısmı mimari açıdan Kapadokya'nın diğer kısımlarıyla rekabet edebilecek kalite ve uzunluktadır. 3. yüzyıldan başlayarak Anadolu'da Hristiyanlığın beşiği olan bu şehrin civarında 7. yüzyılda başlayan Arap akınlarından saklanmak için kazılmış onlarca yeraltı şehri mevcuttur. Kayseri ve civarındaki çalışmalarımızda her noktada yepyeni ve daha önce araştırılmamış yeraltı şehirleri buluyoruz. Bugüne dek yapılan çalışmalar sonucunda bölgede daha önce bilinmeyen ve kayıtlara geçmemiş birçok kaya yerleşimi ve sekiz yeni yeraltı şehri araştırıldı. Bu yeraltı şehirleri Göreme civarında bulunanlardan oldukça farklı. Mimari farklılıkları dışında, büyük olasılıkla kazıldıkları dönemden sonra bir daha kullanılmamış olmaları da bu yapıların önemini arttıran bir unsur. Bu açıdan değerlendirildiğinde; Göreme'den farklı olarak, Kayseri yeraltı şehirleri bu yapı tarzının mimari başlangıcına ışık tutabilecek özelliklere sahip. Ayrıca; Kayseri'nin hemen yanı başında Derevenk, Ötedere, Dimitri, Isbıdın, Tavlusun, Kelebek, Gesi-Güney, Gesi-Bahçeli, Ağırnas gibi birçok farklı yerde kaya yerleşimleri mevcut. Civar yanardağların faaliyetleri sonucu çökelen magmatik kayaçların içinde şekillenmiş ve dereler tarafından yarılmış bu vadilerde eski köy yerleşimleri kazılmış. Bu kaya yerleşimleri ve bölgenin diğer bir özelliği olan güvercinlikler, Osmanlı döneminde Kayseri ve civarındaki kültürel yapıyı yansıtmalarının yanında bazı kaya kiliselerinin de bu yerleşimler arasında yer alması sebebiyle 12. yüzyıl Kayseri civarında yaşayan Hristiyan halk hakkında da önemli bilgiler vermektedirler.

Şekil.8. Kayseri Ötedere Vadisi 2. Yeraltı Şehri'nin planı

KAYNAKLAR

Aygün, Ç.Ö. New Findings on Hagia Sophia Subterranean and its Surroundings, Bizantinistica, Serie Seconda Anno XII – 2010, sy 57-77

Azak, E. Tarihi Yeraltı Yapılarının Araştırılmasında Mağaracılık Tekniklerinin Kullanımı, 5.Ulusal Speleoloji Sempozyumu, İstanbul, 2011, sy 46-53

Azak, E. Caving Tecniques in Exploration of Underground Structures of Historical Buildings, Proceedings of 3rd Middle-East Speleology Symposium (MESS3) Beirut, September 23-25, 2011

BUMAD. Hipodrom Araştırma Raporu, 2009 (yayımlanmamış).

Gilli, E. Expédition Turquie, Bull. Spéléo Club Martel, Club Alpin Français no. 127, Nice 1984, sy. 13- 28

Gilli, E. Le tunnel de dérivation de l'Halys à Sarıhıdır, Turquie (550 avant JC). Une réponse troglodytique à un problème hydrologique. AFTES Edit, Tunnels et Espace Souterrain, 237, 2013, sy. 276-282

Gülyaz, M. Yenipınar H. Underground Cities of Cappadocia, Nevşehir, 2007

Yamaç, A. Artificial Cavities of Gaziantep, 16. International Congress of Speleology, v.2, Brno, 2013, sy. 253-256.